

Alteracions aragoneses i bandolerisme català. «Nyerros» i «cadells» a les terres de Ponent (1579-99)

per Xavier Torres i Sans

Tot i l'existència d'una força extensa i profitosa literatura, la història de les anomenades «alteracions aragoneses» del final del segle XVI arrossega encara, a hores d'ara, força llacunes o interrogants. L'afer d'Antonio Pérez i la subsegüent revolta de Saragossa l'any 1591 han estat interpretats, plausiblement, com la culminació d'un seguit de tensions precedents de diversa natura (constitucionals, inquisitorials, antisenyorials), però ens manca encara una veritable articulació global dels fets (que no sigui purament acumulativa) i, alhora, una explicació satisfactòria d'alguns aspectes més puntuals (però no menys decisius) de la revolta contra Felip II, com ara el rerafens de la presa de partit oposat entre els membres de la noblesa aragonesa o la passivitat general del regne davant les crides dels revoltats. Pel que fa a les alteracions precedents del comtat de Ribagorça durant la dècada del 1580, els buits observables són encara força més sensibles, sobretot en relació amb la gestació i els primers temps de la revolta (llavors que el comtat romangué sota l'autoritat efectiva de Joan d'Ager i els seus —no massa ben identificats— seguidors) i les seves possibles prolongacions o connexions més enllà del territori ribagorçà i la frontera aragonesa.

Ben entès, en aquest article¹ ens ocuparem únicament d'alguns aspectes col·laterals de les alteracions aragoneses i, assenyaladament, de la participació de cavallers i bandolers catalans a les guerres de la Ribagorça, en favor d'un o d'altre dels bàndols en conflicte. Cal fer notar, però, que la intervenció i el decantament d'aquests seguidors del Principat, lluny d'haver estat casual o aleatòria, va seguir unes línies ben definides i calcades de les divergències preexistents entre les bandositats coetànies de certes àrees de la Catalunya occidental i pirinenca; bandositats autòctones que els fets de la Ribagorça, al seu torn, no feren sinó reblar i perllongar. Així, no fóra potser desencaminat de relacionar

1. Aquestes ratlles són una reelaboració i ampliació d'un capítol de la nostra memòria de llicenciatura, *Les bandositats a la Catalunya de l'Antic Règim. Nyerros i cadells a la Plana de Vic (1590-1640)* (Universitat Autònoma de Barcelona 1983), 3 vols., inèdita, dirigida per E. Ucelay Da Cal. Aquesta nova versió recull suggeriments i oportunes indicacions de Núria Sales, Pilar Sánchez i Xavier Gil, per bé que les possibles deficiències d'aquest treball són únicament imputables a l'autor.

la virulència de les bandositats lleidatanes del final del segle XVI amb les repercussions o reminiscències del conflicte ribagorçà.

En qualsevol cas, les lluites del comtat de Ribagorça ofereixen una visió prou representativa de la fesomia i la natura del bandolerisme català —i aragonès— de l'època; i suggereixen, de retruc, algunes indicacions versemblants sobre els orígens i el significat dels bàndols catalans de «nyerros» i «cadells», l'antagonisme dels quals dominà la vida política del Principat d'ençà del final del segle XVI fins ben bé a mitjan segle XVII. Sobre la filiació pirinenca d'aquestes denominacions, no sembla haver-hi, actualment, cap mena de dubte, per bé que la seva difusió arreu del país no ha estat encara explicada convincentment. L'episodi ribagorçà pot fer-nos més intel·ligible, tanmateix, la seva vulgarització inicial en un radi geogràfic força més ampli. La significació social i política dels bàndols ha estat objecte, igualment, de múltiples hipòtesis, mancades tot sovint de fonaments consistents. Així, ha estat suggerit, a partir d'una hipotètica participació de bandolers catalans en la defensa de Saragossa el 1591, que els «cadells» podien haver encarnat —per oposició als «nyerros»— certes aspiracions o reivindicacions «foralistes». Tanmateix, tot sembla indicar que els «cadells» no estigueren mai a Saragossa, sinó que cal cercar-los, uns pocs anys abans, a la Ribagorça.

I. LES GUERRES DE LA RIBAGORÇA (1579-89)

A mitjan segle XVI tota la muntanya aragonesa —de la regió de Jaca fins a la Ribagorça i el Somontano— era un reducte inveterat de bandolerisme. Tanmateix, era sobretot al comtat de Ribagorça «*donde los insultos verdaderos y atroces se cometen(n) y a(n)dan los lacayos con toda soltura... q(ue) estando el condado limpio de vellacos, lo está todo el [reino]*». Algunes viles i comarques de la ratlla d'Aragó, com ara Montsó, Fraga o la Llitera, havien esdevingut igualment focus endèmics de violències i bandidatge i eren freqüentades tant per quadrilles aragoneses com catalanes.² Els delats aprofitaven, ben cert, l'avinentesa d'una geografia accidentada i fronterera, però també, sens dubte, el favor que alguns senyors locals —tal com succeïa en altres bandes— acostumaven de dispensar a les colles bandoleres, fos en qualitat de mainaders feudals o com a seguidors circumstancials d'alguna bandositat nobiliària.

Senyors de la muntanya, partidaris del comte de Ribagorça llavors de les alteracions del comtat, «*sustentaban siempre* —escriu L. L. Argensola— *muchu gente facinerosu, que aquí llaman lacayos, hombres valientes, y que sin reparar en el peligro de la vida o de la conciencia, acometen cualquier hecho que les mandan: milicia temeraria y desordenada*». Reputats senyors bandolers figura-

2. Nombroses referències sobre el bandolerisme fronterer i muntanyenc aragonès a G. COLAS i J. A. SALAS, *Aragón en el siglo XVI: alteraciones sociales y conflictos políticos* (Saragossa 1982), ps. 159-176 i 192-198; citació de Ribagorça, Biblioteca Nacional (=BN), ms. 784, folis 231v-232. Sobre el bandolerisme aragonès medieval, amb una geografia molt semblant, E. SARASA, *Sociedad y conflictos sociales en Aragón: siglos XIII-XV* (Madrid 1981), ps. 99-130.

rien, igualment, entre els capdavanters de la revolta aragonesa del 1591 —si cal creure, si més no, el testimoni no necessàriament desinteressat dels cronistes de l'esdeveniment. Sobre Diego de Heredia, baró de Bàrboles i ferm valedor d'Antonio Pérez, el judici de les cròniques és del tot coincident: Blasco de Lanuza en consigna les seves vinculacions amb uns cèlebres bandolers de Luesia, els quals hauria deslliurat de mans de la justícia, i «*de allí adelante, siempre vivió inquieto, patrocinando moços inquietos y valientes*»; Argensola corrobora la protecció dispensada per Heredia a «*mucha gente facinerosa*», i afegeix que el castell de Bàrboles hauria estat «*receptáculo desta gente*»; finalment, segons el comte de Luna, Heredia i el seu company Martín de Lanuza, baró de Viesca, romanien suspectes tots dos «*de algunos casos y sucesos criminosos, y de malas compañías y correspondencias con los bandoleros*». Juan de Torrellas, un altre dels valedors de Pérez, tampoc no hauria estat menys inclinat cap «*a esta vida lacayesca y bandolera*».³

La coincidència entre senyors bandolers i protagonistes de la revolta aragonesa ha fet pensar, de vegades, en la possible existència d'un bandolerisme «foralista», definitivament derrotat el 1591. Tanmateix, al regne d'Aragó, com a Catalunya o al País Valencià, la difusió i la persistència del bandolerisme sembla més aviat inseparable de l'existència d'una espessa xarxa de complicitats socials i institucionals, recaptades en medis ben diversos, però assenyalamment entre un bon nombre de senyors jurisdiccionals, i exemptes, en definitiva, de connotacions o finalitats d'aquesta mena —per bé que, probablement, una lesió o disminució dels privilegis de la terra significava, alhora, una reducció de l'autonomia i l'hegemonia de l'aristocràcia dels regnes de la corona d'Aragó.⁴ Pel que fa al bandolerisme senyorial, cal recordar, altrament, que les guerres privades de la noblesa, sancionades per les lleis de la terra, concitaven habitualment el concurs de tota mena de valedors, tot afavorint, de retop, l'activitat i la impunitat de les quadrilles,⁵ un dret de guerra privada que podia transmutar-se fàcilment, tanmateix, en veritable guerra social, quan la violència de les milícies senyorials requeria directament sobre els vassalls d'una baronia.

Ha estat igualment observat que les característiques d'algunes quadrilles valencianes i catalanes (nombre de components, equipament, durada de vida) s'acosten força més al model de veritables exèrcits privats de potentats o senyors locals que no pas al del simple bandidatge de subsistència. El cas del bandolerisme aragonès no sembla pas haver-ne estat una excepció. Les quadrilles

3. CONDE DE LUNA, *Comentarios de los sucesos de Aragón en los años 1591 y 1592* (Madrid 1888), ps. 54, 130-132 i 445; L. L. ARGENSOLA, *Información de los sucesos del reino de Aragón en los años de 1590 y 1591* (Saragossa 1604; Madrid 1808), ps. 41 (lacaïs) i 96; V. BLASCO DE LANUZA, *Historias eclesiásticas y seculares de Aragón* (Saragossa 1622), I, p. 86.

4. Un plantejament d'aquesta mena, a Ll. J. GUIA, *Dissidència política y repressió social al País Valencià a mitjan segle XVII*, «Saitabi», xxxiv (1984), ps. 105-124. La tesi «foralista», explícitament formulada, a G. COLAS i J. A. SALAS, *Delincuencia y represión en el Reino de Aragón durante el siglo XVI*, «Estudios-76» (1976), ps. 97-98 i 142.

5. Testimonis eloqüents, tant en país català com aragonès, a J. REGLA, *El bandolerisme català del Barroc* (Barcelona 1966²), p. 40; i J. ZURITA, *Anales de la Corona de Aragón* (Saragossa 1668-71), IV, p. 351v. *Id.*, igualment, X. TORRES, *Guerra privada i bandolerisme en la Catalunya del Barroc*, «Historia Social», núm. 1 (1988), ps. 5-18.

emparades per alguns senyors de la muntanya, com ara els Latrás, Mur o Barxadí, devien tenir força a veure amb les reiterades violències de la regió.⁶

Les alteracions del final del segle

Reducte de bandolerisme, i escenari freqüent de les rivalitats intestines dels senyors de la muntanya, la crònica inestabilitat del comtat de Ribagorça —la jurisdicció senyorial més extensa del regne aragonès, en mans dels Aragó-Gurrea, ducs de Vilafermosa—⁷ es nodria alhora d'una persistent conflictivitat social. La gran revolta antisenyorial dels anys vuitanta culminava, efectivament, un llarg període de tensions. Cap a mitjan segle els síndics ribagorçans ja havien endegat plet contra el seu senyor per tal de forçar la reducció o la restitució del comtat a la corona. Ja aleshores, caracteritzats senyors bandolers del Principat, com ara Guillem de Josa i Perot Llupià, feren costat als comtes, «*atemo-rizando a los vasallos para que no insistan en la reduction del dicho condado ni en la prosecucion del pleito*». Josa i Llupià duïen, cadascun, quadrilla o seguici de dos-cents homes, i eren afavorits pel procurador del comtat, «*gra(n)de amigo del Perot*».⁸

Una primera sentència reial en favor dels ribagorçans (1554) seria, tanmateix, revocada i rectificada posteriorment (1567) pels tribunals del justícia d'Aragó. Tot i desconèixer el detall dels esdeveniments ulteriors, sembla fora de dubte que el conflicte, lluny d'apaivagar-se, prosseguiria en anys successius. La rebel·lió esclatà el 1579 (o potser un any abans), quan prop de cinc-cents o set-cents ribagorçans marxaren sobre Benavarri, on havia de celebrar-se el consell general anual, i foragitaren per la força el comte Martí i la seva comitiva. Afavorits per la passivitat o la manca d'energia de les autoritats reials —que hom sol imputar a les intrigues del comte de Chinchón, tresorer general del Consell d'Aragó i enemic declarat del comte de Ribagorça—, els revoltats pogueren aconseguir el control efectiu del comtat sense gaires dificultats. Joan

6. Una interpretació diferent, a COLAS i SALAS, *Aragón en el siglo XVI, op. cit.*, que atribueixen les violències de la muntanya a «*pequeñas cuadrillas de desharrapados*» (p. 181), tot considerant el bandolerisme senyorial com un fenomen residual o «*puramente testimonial*» (p. 227). Sobre els senyors bandolers de la muntanya, *ibid.*, ps. 220-226, i A. MELÓN, *Lupercio Latrás y la guerra de moriscos y montañeses en Aragón a fines del siglo XVI* (Saragossa 1917). Sobre les característiques de les quadrilles valencianes i catalanes i les seves connexions senyorials i institucionals, J. CASEY, *El regne de València al segle XVII* (Barcelona 1979), ps. 236-254; i X. TORRES, *El bandolerisme català del Barroc: «fill de la misèria» o de la benestarça?*, «Jornades sobre el Barroc Català» (Girona 17/19-XII-1987) (en premsa).

7. A. DE FLUVIÀ, *Los Condes y el Condado de Ribagorza*, «Hidalguía», xxiii (1976), ps. 687-692. Descripcions contemporànies —o quasi— del comtat i de la seva peculiar estructura interna, *Relación o descripción de los Montes Pirineos... y Condado de Ribagorza... la cual se acabó el 14 de noviembre de 1586* (Madrid 1793); BLASCO DE LANUZA, *Historias eclesiásticas, op. cit.*, II, ps. 54-55; J. M. DE MONER Y SISCAR, *Biblioteca de Escritores Ribagorzanos* (Saragossa 1884).

8. BN, ms. 784, folis 98v i 151v-161. Sobre Perot Llupià, N. SALES, *El senyor de Nyer sense els nyeros*, dins *Senyors bandolers, miquelets i botiflers* (Barcelona 1984), espec. ps. 87-101.

d'Àger, un dels cabdills de la revolta, esdevingué tot seguit l'home fort de la nova situació.⁹

Fallides totes les temptatives de recuperació legal i pacífica del comtat en el decurs dels anys següents, el comte Ferran (successor de Martí) es decantà per la via de la força, i amb el concurs d'alguns membres de la petita noblesa ribagorçana (assenyaladament, els Bardaxí de la vall de Benasc) i alguns *mostrurs* francesos de la frontera, aparellà un ben nodrit exèrcit. Reclutà igualment compactes quadrilles de bandolers, com ara la del senyor bandoler de Jaca Lupericio Latrás i la de Miquel Joan Barber, capitost natural de Binèfar. Finalment, obtingué el suport també d'alguns cavallers del Principat, assenyadament Francesc de Gilibert, senyor de Tudela i la Vansa (vegueria d'Agramunt) i alhora feudatari del comte de Ribagorça com a carlà d'Albelda (Ribagorça); i el baró de Nyer (Conflent), l'auxili del qual arribaria potser com a feudatari dels vescomtes d'Évol, parents al seu torn dels comtes ribagorçans.¹⁰ Cavallers i senyors bandolers catalans abonaren simultàniament el partit dels revoltats per vies o camins menys ben identificats, per bé que —tal com hem de veure— la intervenció d'aquests valedors catalans sembla haver estat decisivament estimulada per la corona o pels seus ministres. En qualsevol cas, la participació catalana a les guerres de la Ribagorça hauria estat —pel que sabem— més aviat tardana, a redòs de l'ofensiva militar endegada pel comte de Ribagorça la primavera de l'any 1587.

La campanya de la host comtal fou fulminant. En uns pocs mesos foren recuperades les principals places dominades pels rebels: Benavarri, després d'una violenta brega, casa per casa, que finí amb la mort de Joan d'Àger; Calassanç, on s'havien fet forts prop de quatre-cents ribagorçans; Areny, darrer reducte dels revoltats, ocupada el mes de juny. Ja aleshores, però, es feien aplecs de gent armada en terres frontereres del Principat «*per a acudir y entrar en dit regne de Aragó a donar favor y socorro a alguna de les dites parts*»; sovintejaven, a més, les escaramusses entre els bandolers comtals d'en Barber i les quadrilles catalanes d'en Barbafiga i el Minyó de Montellà, preludi d'imminents enfrontaments de més volada.¹¹

Els valedors catalans

La corona mai no endegà, en els afers de la Ribagorça, cap decidida acció en favor dels comtes. No hi ha proves feaents, ara com ara, que l'actuació de Joan d'Àger durant els primers anys de la revolta fos directament inspirada de

9. Sobre les revoltes de la Ribagorça *vid.* (ultra les cròniques aragoneses esmentades en aquestes notes) la clàssica monografia del MARQUÉS DE PIDAL, *Historia de las alteraciones de Aragón en el reinado de Felipe II* (Madrid 1862-63), I, ps. 114-236, i la recent síntesi i actualització de COLAS i SALAS, *Aragón en el siglo XVI*, *op. cit.*, ps. 126-150 i 245-272. Sobre les raons de l'enemistat Chinchón-Ribagorça, A. CANELLAS, *Estudios ribagorçanos: Notas para la vida dramática de don Juan de Aragón y Gurrea, conde de Ribagorza, ejecutado en 1573*, «Cuadernos de Historia Jerónimo Zurita», núms. 6-7 (1958), ps. 75-92.

10. SALES, *El senyor de Nyer*, *op. cit.*, p. 39.

11. Arxiu de la Corona d'Aragó (=ACA), Reial Cancelleria (=RC), reg. 4754, folis 280-280v; reg. 4755, foli 250.

la cort estant, per bé que el capitots ribagorçà se'n vantaria tot sovint. L'any 1587, però, el declarat suport de la corona als revoltats capgirà completament el signe d'un conflicte que semblava ja del tot decantat en favor dels senyors de Ribagorça. Els tractes entre alguns ministres reials i determinats senyors bandolers de la frontera catalana no sabem ben bé quan començaren —ni tampoc resta plenament comprovada una instigació particular del comte de Chinchón, tal com afirma el comte de Luna als seus *Comentarios*. Tanmateix, després de la desfeta d'Areny, les autoritats reials aragoneses, a instància de la cort, cercaren la manera de refer els efectius militars dels ribagorçans derrotats mitjançant el reclutament de bandolers catalans.

Gilabert, un dels seguidors catalans del comte de Ribagorça, ha descrit així les negociacions dutes a terme, l'agost del 1587, pel virrei i pel governador d'Aragó: «*les pareció —escriu— [que] necesitaban de fuerzas, y así procuraron con un caballero catalán les favoreciese con gente, que podía [por] tener en aquella ocasión mucha amistad con Cadell, cuya cuadrilla corría la tierra robando... y aunque este caballero rehusaba de hacerlo, fueron tantas las promesas que el Conde de Chinchón con cartas, y el Visorrey de palabra, le hicieron de parte de su Majestad, que ofreció de valerles*».¹² A desgrat de la calculada discreció de l'autor, tot fa pensar que aquest «*caballero catalán*» no era altre que Lluís Valls.

Els germans Lluís i Jeroni Valls, cavallers domiciliats a la ciutat de Lleida, eren senyors del Poal i Gimennells (vegueria de Lleida), i, en terres aragoneses i ribagorçanes, dels llocs de Baells, Luçàs i Casserres. Tots dos germans havien estat objecte no feia gaire d'un procés de regalia pel delictes de fautoria de bandolers, i assenyaladament per les seves vinculacions amb la quadrilla del Minyó de Montellà, un capitost emparat tant pels Valls com per Joan Cadell, senyor d'Arsèguel (Cerdanya), i que havia assolit força anomenada arran del sonat robatori, a començament del 1587, d'unes càrregues de moneda de l'orde de Sant Joan.¹³ L'oferta de les autoritats aragoneses arribava, doncs, en un moment propici —i devia anar acompanyada, sens dubte, d'una promesa de remissió. Lluís Valls i el Minyó de Montellà feren via tot seguit cap a la Ribagorça.

El reclutament dels bandolers catalans, però, va tenir també sensibles repercussions per terres catalanes, sobretot pel fet que els germans Valls duien de feia temps bàndol i enemistat amb Francesc de Gilabert, valedor del comte de Ribagorça i cavaller domiciliat igualment a la ciutat de Lleida. A primers de setembre del 1587 tots dos adversaris observaven encara un període de treves temporals, per bé que cap dels dos rivals no mostrava cap senyal de voler dispersar els seus seguidors, sinó que, contràriament, «als uns y altres se arrime(n)

12. F. DE GILABERT, *Relación de lo sucedido en Aragón desde la muerte de la Condesa de Ribagorza, Doña Luisa Pacheco, hasta los años 1591 y 92*, dins CONDE DE LUNA, *Comentarios*, op. cit., p. 489.

13. Sobre el robatori, succeït pels volts de Sidamunt, J. REGLÀ, *Los envíos de metales preciosos americanos de España a Italia a través de la Corona de Aragón y sus relaciones con el bandolerismo pirenaico*, «Estudios de Historia Moderna», iv (1954), ps. 191-203 (per bé que l'autor considera, erròniament, que es tracta de l'assalt d'una caravana de moneda reial); abundants referències sobre les diligències posteriors i el procés dels Valls a ACA, RC, reg. 4755, folis 195v-205v, 258v-271v; reg. 4756, folis 194 i 251v-259v; reg. 4757, folis 214, 222-223 i 271. Sobre les possessions aragoneses dels Valls, C. GUITART, *Castillos de Aragón* (Saragossa 1979²), II, p. 153.

differe(n)ts quadrill(es) de bandolers». La subsegüent involucració de Valls i Gilabert en el conflicte ribagorçà, i en camps igualment contraris, no féu sinó reblar i encoratjar ben aviat les seves hostilitats i diferències particulars, ventilades tant en territori ribagorçà com català, i que es perllongarien, per terres de la vegueria de Lleida, fins i tot un cop clausurades les guerres del comtat de Ribagorça.¹⁴

Els bàndols ribagorçans

Cap a finals de setembre del 1587, en plena fira de Sant Miquel, prop de tres-cents bandolers catalans, «*lampademantes*» i gascons, comandats per Lluís Valls, el Minyó de Montellà i alguns síndics ribagorçans, assaltaren i saquejaren, durant sis dies consecutius, la vila de Graus, el principal centre comercial del comtat de Ribagorça. Segons els representants de l'esmentada vila, el botí assolit pels bandolers catalans superava la xifra de quaranta mil ducats, «*todo lo cual, cargándolo en acémilas, lo enviaron a Cataluña, donde tienen su acogimiento*». A començaments de l'any següent vassalls ribagorçans i algunes quadrilles catalanes, aquest cop encapçalades pel Batlle d'Alòs, un altre capítot de l'òrbita de Joan Cadell, atacaven Benavarri, tot i que, finalment, davant la ferma resistència dels partidaris del comte (entre els quals figurava Gilabert mateix, que els socorregué a última hora amb un centenar de lacais), hagueren de desistir.

Pels volts del mes de març les autoritats reials negociaren una treva amb el comte de Ribagorça, el qual s'avingué, a la fi, a desfer el gros de la seva gent d'armes. La desbandada d'aquestes tropes, però, augmentaria tanmateix el desordre i les violències de les àrees limítrofes del comtat. Alguns caracteritzats seguidors del comte, com ara Latrás i Barber, aprofitaren l'interval de pau, a més, per marxar contra els moriscos de la Ribera de l'Ebre, aleshores en guerra amb muntanyencs de les valls de Tena i Ossau.¹⁵ Simultàniament, les treves ribagorçanes assolides es volgueren fer extensives igualment al bàndol particular dels Valls i Gilabert per tal de garantir la pacificació tant del comtat com de les terres frontereres catalanes. Així, el dia 16 de març, i mentre el virrei del Principat demanava un cop més al veguer de Lleida la captura dels germans Valls, aquests i Gilabert, no sabem ben bé per quina via i sota quina autoritat reial, signaven treves temporals sots pena de mil florins d'or. Tanmateix, alguns incidents no gaire posteriors arruïnarien tot seguit unes paus tan precàries. N'hi hagué prou amb una topada entre alguns bandolers d'en Barber i una partida contrària del Minyó de Montellà, que acabà amb l'ajusticiament a Benavarri d'un nebot del Batlle d'Alòs.¹⁶

14. GILABERT, *Relación*, op. cit., p. 490, que afirma que prengué partit pel comte de Ribagorça arran de la participació induïda dels Valls en els afers del comtat; també BLASCO DE LANUZA, *Historias eclesiásticas*, op. cit., II, p. 75. Sobre les quadrilles dels Valls i Gilabert, ACA, RC, reg. 4759, folis 2v-3.

15. MELÓN, *Lupercio Latrás*, op. cit., ps. 39-56. Sobre el saqueig de Graus, BLASCO DE LANUZA, *Historias eclesiásticas*, op. cit., II, ps. 70-75; GILABERT, *Relación*, op. cit., ps. 489-490; BN, ms. 1761, folis 275-276v i 533.

16. BLASCO DE LANUZA, *Historias eclesiásticas*, op. cit., II, ps. 83-84; per a les treves Valls-Gilabert, ACA, RC, reg. 4758, folis 154 i 205v-206.

Represes les hostilitats, les tropes del comte de Ribagorça, reconstituïdes amb l'ajut dels lacais de Gilabert, els bandolers de Latrás i els seguidors del senyor de Nyer (els «nyerros», tal com eren anomenats), marxaren a primers d'abril contra la vila de Tolba, en mans dels seus contraris. A tall de rèplica, una columna de ribagorçans i bandolers catalans, encapçalada pel Minyó de Montellà, els germans Valls i d'altres cavallers lleidatans, com ara Nicolau Melgar i Martí Claverol, «*amigos de los Valls*», assetjaren un altre cop Benavarri. El mes de maig una força expedicionària de prop de tres mil homes, aixecada pel justícia d'Aragó per tal de foragitar tota mena de quadrilles del territori ribagorçà i del regne aragonès, aturà les hostilitats, per bé que no pogué impedir la proliferació d'alguns incidents aïllats (com l'atac dels homes del Minyó de Montellà al castell d'Albelda de Francesc de Gilabert, el qual, al seu torn, sollicitaria l'ajut dels bandolers de Latrás) ni, en darrera instància, la prossecució de les violències en alguns indrets fronterers del Principat. Així, mentre que els bandolers del Minyó de Montellà (prop de tres-cents homes) feien acte de presència en els llocs d'Alguaire i Almenar, les quadrilles contràries d'en Barber (amb un total d'un centenar de seguidors) bandolejaven simultàniament per diverses localitats del Segrià, com ara Alpicat, Almacelles, Raimat i Alguaire i Almenar (que foren «repassades» per efectius de tots dos bàndols).¹⁷

Els tractes amb vista a la definitiva incorporació del comtat de Ribagorça a la corona començaren cap a finals d'aquell mes de maig. No tots els seguidors dels comtes s'hi avingueren. Durant la segona meitat de l'any 1588 les partides de Barber i Latrás bandolejaren pel seu compte als indrets més diversos (i tant per terres de l'Aragó i de Navarra com del Principat). Els homes de Latrás (entre els quals figuraven molts «nyerros» o lacais del senyor de Nyer) foren finalment vençuts a Candanos per les tropes del governador d'Aragó, tot i que el seu capitost, escàpol, aconseguiria fer-se fort no gaire després al castell de Benavarri. Per tal de desencastellar-lo i capturar-lo, les autoritats aragoneses sollicitaren un altre cop l'ajut dels germans Valls i els seus seguidors, a canvi d'una promesa de remissió. Cap finals de novembre la fortalesa de Benavarri fou assetjada per les tropes del governador d'Aragó i els efectius dels Valls i el Minyó de Montellà. Latrás aconseguí de fugir una vegada més, per bé que ja no tornaria a aixecar cap per la Ribagorça.¹⁸

Paral·lelament, els ministres reials procuraven afeblir la parcialitat dels comtes de Ribagorça, tot persuadint, de grat o per força, alguns dels seus principals

17. J. LLADONOSA, *El bandolerisme a la Catalunya occidental (1473-1616)* (Barcelona 1972), ps. 42-44 (però l'autor ha confós Barber amb un lloctinent del Minyó de Montellà). Sobre l'atac a Albelda, BN, ms. 1761, folis 364v-365; MELÓN, *Lupercio Latrás, op. cit.*, ps. 56-57; E. LUNA, *El castillo de Albelda. Noticias de su demolición por Felipe III [sic]*, dins «Linajes de Aragón», II (1911), ps. 311-314 i 335-340. Sobre els amics dels Valls, BLASCO DE LANUZA, *Historias eclesiásticas, op. cit.*, II, ps. 98-100.

18. Per a les vicissituds ulteriors de Latrás, MELÓN, *Lupercio Latrás, op. cit.*, i COLAS i SALAS, *Aragón en el siglo XVI, op. cit.*, ps. 230-276, amb una completa biografia del bandoler, per bé que l'assimilació d'aquest i d'altres senyors bandolers aragonesos al model del bandolerisme social (en la línia d'E. J. HOBBSAWM, *Rebeldes primitivos* [Barcelona 1974²], ps. 27-52, i *Bandidos* [Barcelona 1976]) no sigui ni afortunada ni gens convincent (ps. 227-230).

valedors. Aquestes temptatives, però, demanaven alhora la consecució d'una treva duradora entre els Valls i Gilabert. Tanmateix, la pacificació d'aquest bàndol anà tothora a remolc dels esdeveniments de la Ribagorça. Així, cap a finals d'any Gilabert refusava encara tota mena de compromís *«por ir su contrario con los rebeldes, y [tener] con ello... fuerzas para ofenderle, y así, para contrastarlas, le convenia la amistad de la parcialidad del Conde»*. A començaments del 1589 Lluís Valls comunicava al virrei d'Aragó *«que Gilabert no quiere otorgar paces sin que los dichos Valls dejen de perseguir a Lupercio Latrás y a Miguel Juan Barber»*. A últims de març, finalment, els cavallers s'avingueren a negociar, sota l'autoritat del bisbe de Lleida, la «resolució [sic] y remato de las paus», i la cancelleria catalana atorgà guiatge a uns i altres per tal que «vingue(n) ab lo recato que.s deu y q(ue) estiguen retirats en una casa de esta ciutat, de hont ab tota seguretat podran tractar sos negocis».

Un mes després Valls i Gilabert signaven la pau i obtenien alhora les seves respectives remissions, per bé que els regents del Consell d'Aragó, que supervisaren el perdó, eren partidaris de reforçar la pacificació mitjançant el bandejament del país tant dels caps de bàndol com dels seus seguidors. En conseqüència, proposaven *«q(ue) al [Luis] Valls, q(ue) es más inquieto, se le diese orden q(ue) hiziese una compañía de infantería de la gente q(ue) le ha seguido y sigue, y de los demás delinquentes q(ue) pudiese recojer, para ir a servir con ella donde se le mandare, y q(ue) también se diese al Gilabert otra compañía, queriéndola»*.¹⁹ Però, a més de no marxar cap dels dos, les hostilitats entre els Valls i els Gilabert no tardarien massa a rebrotar violentament per terres de Lleida. Les seqüeles del conflicte ribagorçà eren, sens dubte, massa recents i no prou ben cicatritzades.

II. LES PARCIALITATS LLEIDATANES (1589-1599)

Les alternatives de la guerra de la Ribagorça repercutiren àmpliament a les contrades frontereres del Principat. A la vegueria de Lleida, a més, els bàndols ribagorçans van conjuminar-se (almenys d'ençà del 1587) amb les rivalitats intestines de la noblesa local, assenyaladament amb l'aferriçada pugna entre els Valls i els Gilabert. Els germans Valls, altrament, eren els caps visibles d'una extensa i ben travada xarxa de senyors bandolers la influència dels quals s'estenia dels voltants de Lleida fins per terres de la Cerdanya. Arsèguel, castell i jurisdicció de Joan Cadell, era el cau i magatzem muntanyenc, *«de donde no sale cosa sin composición»*, de les quadrilles «cadelles». Allà anaven a raure captures de tota mena: carregaments de moneda reial, cavalleries de l'Aragó, bestiar de la plana d'Urgell, individus segrestats a l'espera del rescat oportú. Rècules de mules, i un itinerari ben establert de lloques esgraonades, hi enlairaven de mica en mica el botí de les terres baixes.

Però si Arsèguel n'era el vèrtex, la xarxa de còmplices i fautors davallava

19. ACA, Corona d'Aragó (=CA), lligall 265, núm. 21. Sobre les paus, GILABERT, *Relación, op. cit.*, p. 496; BN, ms. 1761, folis 393-395; ACA, CA, lligall 131, núm. 83; ACA, RC, reg. 4760, folis 96-96v; reg. 4717, folis 130v-131v.

fins a les portes de la ciutat de Lleida —o, pel cantó d'Aragó, vers el comtat de Ribagorça, tot aprofitant el desori d'aquells anys. Socis assenyalats de l'eix Arsèguel-Lleida eren els germans Francesc i Rafael Averó, una mena de cacics del lloc de Cubells, al marquesat de Camarasa; el senyor de Puiggròs, Joan Montsuar, per terres igualment de la vegueria de Lleida; Nicolau Melgar, cavaller (?) de Torrefarrera; Tomàs Calcaterra i Miquel Solanelles, de Raïmat; Martí Claverol, de Vilanova de Segrià; Jeroni Cortit, senyor de la Morana (vegueria d'Agramunt); un darrer puntal de la colla era Onofre Jordan, senyor de la Fondarella (a la vegueria de Tàrraga). Les quadrilles «cadelles», com ara la del Minyó de Montellà o la del Batlle d'Alòs, aprofitaren tothora l'ajut d'aquests aliats i petits senyors jurisdiccional. Tal com asseveraven els paers de Lleida, en un memorial adreçat a la cancelleria virregnal, «*la principal causa de la desvergüença con q(ue) se atreven a cometer tantos delictos, procede del amparo y favor q(ue) públicamente hallan en los caballeros*». Per bé que, si cal creure un memorial no gaire posterior de la diputació catalana, els bandolers de l'eix Arsèguel-Lleida gaudirien igualment de la complicitat institucional d'alguns magistrats de la Reial Audiència.²⁰

A la ciutat de Lleida els bandolers «cadells» aprofitaven, al seu torn, el suport incondicional d'una anomenada «lliga de cavallers», encapçalada pels germans Valls, i formada, entre d'altres individus innominats, per Baltasar Claramunt àlies Claramuntet, que es feia dir senyor de la Figuera (prop de Balaguer), un tal Espona i els germans Jeroni i Josep Gomar. A més a més, el veguer de Lleida Miquel Alentorn (de la branca Alentorn dels senyors de la Cardosa, a la vegueria de Cervera) era parent d'alguns elements de la lliga i, per descomptat, amic de tots els seus membres, «*y por esta causa, y por tener en Lérida muchos amigos y deudos tales quales ellos, y todos juntos con los más nombrados de fuera del pueblo confederados y jurame(n)tados de valerse unos a otros por cualquier ocasión contra cualquier official real o otra qualquier persona q(ue) osare prender, dañar ni hablar ni atestiguar contra ellos... se han hecho y hazen muchos casos*». Els de la lliga, a més, feien i desfeien a caprici per la ciutat i les rodalies, «*dando abbadiados... y beneficios y cáthedras en la universidad a quien y como se les antoja*».²¹

El setge de Cubells

L'estiu del 1589 el ressò de les bregues de la Ribagorça no era encara del tot apaivagat. Altrament, la treva entre els Valls i els Gilabert era ben recent, i qualsevol incident podia fer reviscolar fàcilment les hostilitats de bàndol. D'en-

20. ACA, CA, lligall 265, núms. 15 i 26.

21. L'Estudi General fou tothora una font de conflictes. Vegeu, per exemple, Arxiu Municipal de Lleida (=AMLl), *Processos de bandera*, folis 206 i ss. (Jeroni Valls i els Gomar acusats de voler matar alguns estudiants el 1577); ACA, RC, reg. 4751, folis 255-256; reg. 4753, foli 147 (sobre estudiants armats, malgrat les prohibicions en aquest respecte); reg. 4759, folis 1-3 (alteracions en temps de provisió de càtedres); i la monografia de J. LLADONOSA, *L'Estudi General de Lleida del 1430 al 1524* (Barcelona 1970). Precedents de lligues o aliances intersenyorials similars, acuradament formalitzades i tot, i en un clima de bandositats prou semblant, A. DURAN, *Llibre de Cervera* (Barcelona 1977), ps. 98-99.

çà del final del mes de juliol un escamot de cavallers lleidatans, amb el beneplàcit de la paeria de la ciutat, encaçaven esforçadament la quadrilla del Batlle d'Alòs, força activa de feia mesos. Figuraven entre els perseguïdors Francesc de Gilabert, Bernat de Guimerà, senyor de Ciutadilla i Montclar; Onofre d'Alentorn, senyor de Seró, i els seus fills Lluís, Alexandre i Jeroni; i els senyors de Rubió, Vilves i d'altres llocs de la vall d'Artesa —tots plegats, enemics de la lliga dels Valls i no menys reputats senyors bandolers d'aquelles contrades.²² A primers d'agost una partida comandada pel fill del Batlle d'Alòs, atrapada pels perseguïdors, hagué de cercar refugi a la vila de Cubells, el «feu» dels germans Averó.

El setge subsegüent de Cubells aplegaria una munió de forces de diversa procedència. Allà comparegueren ben aviat d'altres cavallers de les baronies veïnes, com ara mossèn Sacosta, senyor d'Alentorn; Lluís Ortiz, senyor de Concabella; Onofre d'Argensola, que ho era de les Pallargues; i mossèn Castelló, senyor de les Puelles. També hi feren acte de presència els veguers de Lleida (aleshores Onofre de Merlès) i d'Agramunt, un paer de la ciutat de Lleida i alguns comissaris del governador de Catalunya. Foren mobilitzats els sometents locals de les vegueries properes i encara alguns homes enrolats pels justícies de Fraga i Tamarit de la Llitera. Entre els assetjants, però, també hi figurava la quadrilla de Miquel Joan Barber, vell enemic del Batlle d'Alòs per terres de la Ribagorça i que, a instàncies del veguer de Lleida, havia estat guida fins a Cubells per fra Guillem d'Ivorra, carlà de Corbins. A última hora, a més, el baró d'Erill també oferí desinteressadament, sense «*passión particular*», un altre escamot d'homes. Mentrestant, però, els cavallers de la lliga de Lleida també aparellaven la seva gent particular per tal de socórrer els seus companys de Cubells, i «*acudieron allí cerca los hermanos Valls con mucha gente de pie y de caballo, de cuya parcialidad eran dichos vandoleros*» —tot i que, davant el nombre dels assetjants, no gosaren intervenir obertament.

La brega començà el divendres 11 d'agost i es prolongà per espai de tres dies consecutius. A la tercera nit, però —i mentre els assetjants esperaven l'artilleria de Balaguer—, els bandolers de Cubells escaparen secretament després de foradar un pany de la muralla de la vila i de retrobar, camp enllà, els germans Valls i els seus seguidors. Descoberta la fuga l'endemà, a Cubells només hi restaven alguns capellans, les dones i la canalla, i els jurats de la vila, que foren detinguts com a factors dels fugitius. Tanmateix, un cop alçat el setge, els bandolers de la colla d'en Barber, «*por estar resentidos de los que les (h)avian muerto y herido*», es lliuraren a la violència i el pillatge, calaren foc a una vintena de cases (la dels germans Averó, també escàpols, primer de tot) i miraren de fer escabextina entre la gent del lloc, refugiada a l'església. El veguer de Lleida cominà tothom a abandonar la vila sots pena de la vida, però «per ser ta(n)t lo número dels altres, entre los quals (h)y (h)avie una quadrilla que públicame(n)t los nomene(n) en Catalunya narros, no vole(n)t obeir dita crida ni poder.los resistir... se restare(n) allí». La intervenció d'al-

22. Sobre Guimerà i els seus bandolers, ACA, CA, lligall 343 (5-vi-1592), i ACA, RC, reg. 4716, folis 284v-286. La trajectòria dels Alentorn és més ben coneguda (J. H. ELLIOTT, *La revolta catalana* [Barcelona 1966], p. 63; Ll. Ma. SOLER I TEROL, *Perot Roca Guinarda* [Manresa 1909], p. 435).

guns cavallers del setge tampoc no aconseguiria de temperar els ànims dels «nyerros», que «no volgueren eixir encara que fos estada feta dita crida y (que) per los cavallers que allí ere(n) los fos dit moltes vegades». El saqueig i les violències només acabaren llavors de l'arribada del virrei Manrique de Lara i els seus efectius.²³

El setge i la devastació de Cubells seria el preludi d'un reguitzell de reveneges entre els bàndols enemics, que recauri tot sovint damunt una pagesia aliena —segons sembla— a les hostilitats. Així, pocs dies després del setge, bandolers del Batlle d'Alòs i els seus valedors atacarien i devastarien les terres d'alguns dels cavallers assetjats, «haziendo los daños q(ue) podían, mata(n)do algunos hombres y quema(n)do lo q(ue) podían». A Montclar, baronia de Bernat de Guimerà, «por ser el sr. de aquel lugar de contraria parcialidad», els bandolers «cadells» robaren i mataren el bestiar i cremaren tots els pallers, «que fue una pérdida muy grande para los pobres labradores, por (h)aver sido este año muy estéril la cosecha». A últims de setembre les violències encara proliferaven. Nicolau Melgar i altres membres de la lliga de Lleida, amb acompanyament de «lacays armats», mataren i degollaren alguns veïns del lloc d'Almenat. A Lleida mateix, el sots-veguer Andreu Calaf, també present en el setge de Cubells, havia estat assassinat a trets de pedrenyal, davant de casa seva, per tres homes «ab capes negres (i) (em)bossats», que ningú no va saber identificar.²⁴ «Ansi se vehe —concloïa un memorial adreçat al virrei— el mal estado en q(ue) queda aquella provincia, y el peligro que passa no buelvan a rebelverse los Valls con Gilabert».

Els bandolers «cadells»

Arran dels fets de Cubells i l'espiral de violències subsegüent, les autoritats adoptaren mesures excepcionals per tal de condemnar els culpables i prevenir noves escaramusses de bàndol. Calia, tanmateix, designar un jutge de cort «q(ue) no tenga dependencias con ninguna de d(ic)has parcialidades». No menys indicada o necessària semblava la suspensió provisional d'alguns privilegis de la ciutat de Lleida en matèria penal, assenyaladament la participació de l'anomenada «prohomènia de ventura» —tribunal ciutadà— en la resolució de les causes criminals incoades, «mayormente estando essa ciudad (como se tiene entendido) dividida en dos parcialidades. Y sería contingente que los dichos prohomens que huviesen de entrevenir en la decisión de dichas causas fuesen de una parte o de la otra».²⁵

23. Sobre el setge, AMLI, *Consells*, reg. 432, folis 126-126v; *Coltellades*, reg. 828, folis 117-121; ACA, CA, lligall 265, núm. 26; lligall 266, núm. 30; lligall 347 (15-I-1601). També LLADONOSA, *El bandolerisme*, op. cit., ps. 49-51, per bé que l'autor hagi capgirat les filiacions del setge en fer «nyerros» els bandolers de Cubells i «cadells» els assetjats, quan és justament a l'inrevés; el batlle d'Alòs tampoc no es deia segurament Arnau Escuder, sinó que responia al nom de Saura (AMLI, *Coltellades*, reg. 829, sense foliar [I-XII-1590]); el nom del seu fill era Antoni Saura (ACA, *Audiència*, reg. 6324, sense foliar (8-III-1593)).

24. AMLI, *Coltellades*, reg. 828, folis 148-151v i 220-233; LLADONOSA, *El bandolerisme*, op. cit., ps. 51-52.

25. *Ibid.*, ps. 52-53; ACA, CA, lligall 353 (sense num., s. d.).

Els processos endegats foren confiats, doncs, a un tribunal d'oficials reials presidit pel governador de Catalunya, Enric de Cardona. Tantes prevencions, però, esdevenien tot sovint endebades al capdavall. Les faccions locals recap-taven partidaris i valedors a pertot i gaudien molts cops de determinades complicitats o suports institucionals. Pel que fa al bàndol particular dels Valls i els Gilibert, el governador Cardona tampoc no devia de ser del tot neutral. Si més no, hom el considerava un personatge «*generalmente más inclinado a la parcialidad de los nierros, porque le acudieron quando las diferencias que hubo en tomar la posesión de la varonia de Centellas, entre doña Biolante su muger, y el Conde de Quirra*», per bé que en el cas dels bàndols lleidatans el governador semblava més «*inclinado a los Valls, por contemplation de don Bernardo de Bojado(r)s, con quien tiene mucho deudo y profesa estrecha amistad*».²⁶

Sigui com sigui, i tot i que desconeixem el detall i l'evolució de l'acció judicial subsegüent, res no sembla haver incomodat la posició dels germans Valls: un d'ells, Jeroni, era paer de Lleida l'any 1591. Ni tampoc la d'alguns dels seus seguidors més significats, com ara Tomàs Calcaterra, que cap a finals de l'any 1590 encara continuava bandolejant amb la quadrilla del Batlle d'Alòs pels voltants de la ciutat.²⁷ D'altres membres de la lliga, certament, no en sortiren tan ben parats, però les seves dificultats sobrevingueren una mica casualment i no pas per l'acció decidida del governador Cardona. Així, cap a finals de setembre de 1589 (no gaire després de la brega de Cubells), Nicolau Melgar, Rafael Averó i alguns dels seus seguidors foren capturats a l'Almúnia de Sant Joan, en territori del comtat de Ribagorça, per un comissari reial, «*con fragancia de haverlos hallado en hábito de vandoleros de seguida*». Baltasar Claramunt, que els feia companyia, va defugir l'empresonament pel fet que un tal Lamaison àlias el Sastre va saber identificar-lo com un pacífic veí de l'Almúnia.

Duts a Saragossa, les autoritats aragoneses endegaren tot seguit els processos pertinents. Tanmateix, interferències insospitades amenaçaven de diferir-ne *sine die* la conclusió. Averó emmalaltí i morí a la presó l'any 1591 sense haver estat sentenciat, mentre que Melgar, en perfecte estat de salut, tenia prou influències com per entretenir dia rera dia la cloenda del seu cas. El setembre del 1592 el lloctinent del justícia d'Aragó s'exclamava encara de les dilacions de la causa de Melgar, «*que haze cassi tres años (que) está preso y es digno del castigo que le está mandado dar. Han favorecido tanto (la) caussa deste hombre personas que asisten cabe la de su Magd. que lo tienen desvanecido y muy lexos de pensar que ha de morir*». Melgar, a més, conservava alguns papers de compromís signats pel marquès d'Almenara, plenipotenciari reial arribat a Saragossa el 1587, «*que como el Melgar es tan artificioosso se los sacó al marqués que (h)aya gloria...*»²⁸

Ara com ara, una hipotètica participació de bandolers catalans «cadells» a la revolta de Saragossa del 1591 —tal com han suposat alguns autors— sembla més aviat improbable —i producte, segons tots els indicis, d'un error de lectura reiterat.²⁹ Tanmateix, Melgar arribà a fer-hi un petit paper, ben poc

26. ACA, CA, lligall 264, núm. 17.

27. AMLI, *Coltellades*, reg. 829, sense foliar (11-xii-1590).

28. ACA, CA, lligall 344 (1-ix-1592 i 1-x-1592).

29. L'origen d'aquest persistent error cal cercar-lo a F. CARRERAS I CANDI, *Geografía*

lluït al capdavall. Efectivament, els papers d'Almenara, que contienien «*algunas promessas y offerimentos*» no especificats, cal relacionar-los probablement, amb una certa temptativa de suborn per tal que Melgar fes testimoni contra Antonio Pérez (tots dos restaven a la presó de manifestats de Saragossa). Segons una altra versió, Melgar mateix hauria estat complicat en un projecte d'evasió de Pérez i altres seguidors seus, per bé que finalment el cavaller català, seduït tal vegada per alguna proposició de les autoritats, hauria acabat per delatar la temptativa. Sigui com sigui, Melgar continuava empresonat un cop acabada la revolta aragonesa.³⁰

Valls-Gilbert: epíleg provisional

La persecució dels bandolers de la lliga de Lleida va combinar-se amb una decidida acció contra el seu cau muntanyenc d'Arsèguel. El setge i l'enderroc del castell de Joan Cadell, l'any 1592, i la simultània fugida d'aquest cèlebre senyor bandoler cap a terres del comtat de Foix, devia privar els homes de la lliga de Lleida d'un dels seus puntals logístics.³¹ Tanmateix, l'any següent els germans Valls, «*con mucha gente ruin*», tornaven a trastejar pel comtat de Ribagorça: «*conviene —recomanava una lletra del lloctinent del justícia d'Aragó— que los hechen de allí, porque de otra manera harán daños notables, y Luis Valles... sabrá poner zizaña y reboverlo, porque es más hombre que Lupericio Latrás*».³² Tot i desconèixer el rumb dels esdeveniments immediats, cal pensar que la lluita de les autoritats catalanes contra els senyors bandolers de la lliga de Lleida assoliria, no gaire després, alguns resultats positius. N'és un senyal indirecte l'evasió de les presons de Barcelona, el 18 de març del 1594, de Jeroni Valls i d'altres seguidors seus, com ara Jeroni Gomar i Jeroni Cortit. Tots plegats obtingueren, abans d'acabar l'any, una remissió dels seus delictes a canvi d'anar a servir uns quants anys a Flandes —encara que els germans Valls romangueren fugitius, probablement, en algun indret del Principat.³³

---

general de Catalunya (Barcelona c. 1908-1918), vol. *Catalunya*, p. 1032, que hauria interpretat equivocadament un cert paràgraf d'A. DE BOFARULL, *Historia crítica (civil y eclesiástica) de Catalunya* (Barcelona 1876-78), VII, p. 318, sobre la participació de bandolers de Cadell a «*las alteraciones de Aragón*», volent dir, sens dubte, les alteracions del comtat de Ribagorça (*ibid.*, p. 258). Aquesta confusió serà recollida en obres posteriors, com ara F. SOLDEVILA, *Història de Catalunya* (Barcelona 1962-63²), II, ps. 939-940, o P. VILAR, *Catalunya dins l'Espanya moderna* (Barcelona 1973⁴), II, p. 353, que en dedueix, a més, que els «cadells» recollirien «l'heretatge del particularisme dels furs». Sobre l'actitud de la paeria de Lleida davant la revolta de Saragossa, E. SERRA RAFOLS, *Lleida i les torbacions d'Aragó*, «*Revista de Catalunya*», IV (1926), ps. 398-400.

30. Vid. MARQUÉS DE PIDAL, *Historia de las alteraciones*, op. cit., III, p. 304. També G. MARAÑÓN, *Antonio Pérez* (Madrid 1958⁶), II, ps. 530-531 i 804-806, que qualifica Melgar d'«*agente provocador*».

31. Sobre el setge d'Arsèguel, *Dietari de la fidelíssima vila de Puigcerdà*, a cura de S. GALCERÁN (Barcelona 1977), ps. 60-61 (que situa els fets l'any 1593).

32. ACA, CA, lligall 131 (23-IX-1593).

33. ACA, CA, lligall 265, núm. 72. La fuga, a *Dietari del Antich Consell Barceloni* (Barcelona 1897), VI, p. 485.

En el decurs dels anys següents, els Valls perseguiren esforçadament un perdó més benigne, tot al·legant mèrits i serveis diversos, com ara la seva participació en la defensa de Perpinyà l'any 1598 o la seva actitud a les corts del 1599, on tots dos germans, «*con sus deudos, (se habian) empleado con gran demostración... en serv(icio) de V. Magd. en todo lo q(ue) en las cortes de Barcelona se ofreció*». Per aquestes dates, altrament, la seva inveterada rivalitat amb els Gilabert es considerava ja clausurada de feia temps: «*estos hermanos —llegim en un memorial exculpori— están ya muy quietos, y se tratan con amistad con los Gilabert, q(ue) era(n) su vando contrario*». Tanmateix, el virrei duc de Feria no sembla haver estat mai partidari de la remissió dels Valls. Si més no, Lluís Valls («*siempre cargavan más al d(ic)ho Luys Valls, el qual siempre ha continuado en su mala manera de vida*») restava inculpat en dos homicidis recents: el del comissari reial Antoni Solanells i el de Jeroni Gilabert. Quan el mataren, Gilabert duia instància secreta contra Lluís Valls perquè el bandoler «*no le dexava labrar sus tierras, haziendo violencias a los labradores que ivan a cultivarlas*». Consumat el crim, la família Gilabert no gosava confrontar-se altra vegada amb Lluís Valls: «*En el caso de mr. Gilabert no (h)ay al presente instancia, aunq(ue) tiene muger y herederos que la pueden hazer, y la voluntad no es de perdonar, sino q(ue) el silencio procede del miedo que quedó de la muerte de mr. Gilabert, y así concluyo —escrivia el virrei— que no se puede hazer remisión.*»³⁴

Al començament de l'any 1601 la remissió dels Valls era encara matèria de discussió, i hom advertia dels perills d'una altra negativa, perquè ben segur seria «*ocasión de nuevas inquietudes y bandos*». Propiciades o no per aquest perllongat afer, les bandositats tornaven a sacsejar la ciutat de Lleida l'any 1606, fins al punt de fer necessària novament la presència del governador de Catalunya.³⁵ La facció dels «cadells», però, encara era dominant a la ciutat en una data tan tardana com el 1640, quan la Generalitat encomanà la recluta d'homes i recursos a Jeroni Calders pel fet de tenir «*mucho mano en Lérida*» i «*por ser de la parcialidad de los cadells y ser todos los caballeros desa parcialidad y deudos suyos*».³⁶

III. ELS ORÍGENS DELS BANDOLS CATALANS

A hores d'ara la versió tradicional sobre el presumpte origen medieval de les bandositats de «nyerros» i «cadells» sembla cada cop més inconsistent. Altrament, la seva possible pervivència i continuïtat secular fins a les darreries del segle XVI, postulada per alguns autors, tampoc no ha estat, ara com ara, oportunament documentada. Tanmateix, l'etimologia pirinenca de la nomenclatura dels bàndols catalans sembla ser del tot exacta i resta mínimament avalada

34. ACA, CA, lligall 265, núm. 64; lligall 347 (15-I-1601); lligall 477 (30-XI-1598 i 9-XII-1598). No hem pogut establir el possible parentiu d'aquest Jeroni Gilabert i el seu homònim Francesc de Gilabert, tal vegada inexistent.

35. ACA, CA, lligall 348 (14-VIII-1606).

36. ELLIOTT, *La revolta*, op. cit., p. 458.

tant per algunes evidències filològiques i genealògiques com per uns pocs testimonis contemporanis.³⁷ Sembla igualment prou ben establert que aquestes denominacions, inicialment locals o força circumscrites, arrelaren i s'escamparen arreu del Principat d'ençà de finals del segle XVI i que hi perduraren fins ben bé mitjan segle XVII, tant a la ruralia com a les ciutats i les institucions del país.

Una difusió semblant, però, no ha estat encara satisfactòriament explicada. De fet, la irradiació de les petites senyories pirinenques de Nyer i Arsèguel, per bé que considerable a escala local o regional, mai no esdevingué comparable a la influència de les grans cases aristocràtiques catalanes i la seva extensa xarxa de vassalls, clients i seguidors. Ben cert, lligams familiars o vassallàtics més modestos han pogut fer prosperar igualment, gradualment, l'àmbit geogràfic de les denominacions. Tampoc no cal descartar fins i tot, tal com han suggerit alguns autors, que aquests noms o malnoms no s'hagin imposat espontàniament en virtut de certes propietats intrínseques (com ara la mateixa expressivitat dels motius i la fàcil percepció d'un sentit d'oposició, traduïble simbòlicament en els gossets i porquets que molts bandolers duïen brodat a la xarpa dels pedrenyals).³⁸ Però sense negligir cap ni una d'aquestes possibles derivacions, no és tampoc impossible que determinats esdeveniments no hagin abonat oportunament la difusió del vocabulari de «nyerros» i «cadells», si més no en certes àrees del Principat.

De «cadells» ja se'n parlava, el segle XVI, a començaments de la dècada del 1580, llavors del bàndol particular entre Galceran Cadell àlies el Bastard Cadell, germà del senyor d'Arsèguel, i els Guilla. Abunden, l'any 1581, els comunicats del virrei a les autoritats locals per tal de neutralitzar «les bandositats... entre Guilles i Cadells», castigar els seus fautors i perseguir «dits Cadells y los de sa quadrilla» en particular. El nom de «nyerros» designava inicialment els habitants del lloc de Nyer i, per extensió, els vassalls i seguidors del senyor local. A començaments del 1581 els bandolers «de la quadrilla de Thomàs Banyuls» romanièn assetjats pel sometent al castell de Nyer. Hom no sembla dir-ne encara «nyerros». Però a les relacions de gitats de pau i treva dels anys 1579-1581, al costat dels Pere Martí «de Anyer», «lo Sastre de Nyer» o «lo Hoste de Anyer», ja hi figura un tal «lo Nierro de Sant Pere».³⁹

Tot i així, allò que fomentà, decididament, l'anomenada i fixació supralocal tant de «nyerros» com de «cadells» fou probablement la seva actuació a les guerres del comtat de Ribagorça a la segona meitat dels anys vuitanta. Les cròniques aragoneses i d'altres documents contemporanis no obliden pas de consignar el protagonisme d'un Minyó de Montellà o d'altres capitosts de l'òrbita de Cadell —mal sigui per tal de condemnar-ne els excessos, com llavors del saqueig de Graus. Però, al seu torn, els «*lacayos del señor d'Añier, que corrom-*

37. Un d'aquests rars testimonis, a SOLER I TEROL, *Perot, op. cit.*, p. 182, n. 1. Etimologia pirinenca, C. BARALLAT, *Nyerros y Cadells*, «Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona» (=«MRABL»), v (1896), ps. 255-276. Tesi medievalista, P. PARASSOLS, *Nyerros y Cadells*, «MRABL», III (1880), ps. 553-573. Una síntesi de les incoherències de la seva argumentació, P. CATALÀ, «Castell d'Arsèguel», dins *Els castells catalans* (Barcelona 1967-79), VI (II), ps. 1127-1133.

38. J. REGLÀ, *Els virreis de Catalunya* (Barcelona [1956]), p. 31.

39. SALES, *El senyor de Nyer, op. cit.*, p. 26.

pido el vocablo llaman los nyerros», tampoc no passaren gens desapercbut. Blasco de Lanuza afirma que eren «*valentísimos ho(m)bres*» i que excel·liren en nombroses accions, com ara la brega de Tolba, l'abril del 1588, on «*sin duda se perdieran todos aquel día, sino por los nyerros, q(ue) detuvieron a los del Condado, peleando animosamente*». Altrament, si cal creure el testimoni de Céspedes, els «nyerros» («*llamábanse así los de Benavarre*») aviat haurien donat nom als partidaris del comte de Ribagorça. Latrás mateix, en fi, també duia entre els seus bon nombre de «*perpiñaneses que llamaban nyeros... que eran gentes muy belicosas y de hecho tan dispuestos que parecían gigantes*».⁴⁰ Bandolers «nyerros» de la quadrilla de Barber, aliat de Latrás, i un altre dels capítosts dels efectius del comte de Ribagorça, participaren l'any 1589 al setge de Cubells. Ja aleshores les parcialitats lleidatanes dels Valls i Gilabert eren indistintament conegudes també com a bandositats de «nyerros» i «cadells», tal volta com una derivació de l'anomenada assolida per uns i altres a les guerres de la Ribagorça.

Al començament dels anys noranta tenim constància de «nyerros» i «cadells» al vescomtat de Castellbò i en força llocs del Pallars, el Segrià i la Segarra. Ben mirat, l'itinerari ribagorçà no ha estat probablement l'única ruta de difusió de les denominacions de bàndol. A Barcelona són esmentades ja el 1594 en relació amb els magistrats de la Reial Audiència —un dels quals, Antoni Oliba, natural de la vall de Querol, sembla haver estat valedor particular dels Cadell d'Arsèguel.⁴¹ Però si els canals de difusió han estat múltiples, no sembla del tot desencertat, en el cas de la Catalunya occidental, de relacionar la implantació de «nyerros» i «cadells» amb l'actuació, rellevant, dels bandolers dels senyors de Nyer i Arsèguel per terres de la Ribagorça.

La historiografia catalana ha cercat reiteradament i endebades alguna explícita connotació social o ideològica susceptible de donar compte de l'antagonisme de «nyerros» i «cadells». Anècdotes massa puntuals, i no sempre prou rectament interpretades, han estat la base —certament trontollant— de múltiples i contradictòries interpretacions.⁴² Tanmateix, la possible existència d'un bàndol patriota o «foralista» —propugnada per la historiografia vuitcentista i imaginada per autors més recents— no ha estat, ara com ara, gens demostrada, ni és gaire versemblant que pugui arribar a fonamentar-se —si més no, abans de la Guerra de Separació, quan el marc tradicional de les faccions catalanes acabaria potser per enquadrar i anomenar (i no pas a tot arreu) els partits contraris del conflicte.⁴³ Contràriament, la rivalitat inicial entre Nyer i Arsèguel o la pugna entre els Valls i els Gilabert, igual com les bandositats documentades d'altres indrets, no revelen pas un rerefons d'aquesta mena. Altrament, la composició de les faccions locals i el reclutament de les quadrilles (quan han

40. MELÓN, *Lupercio Latrás, op. cit.*, apèndix, p. LII; G. DE CÉSPEDES Y MENESES, *Historia apologética en los sucesos del reyno de Aragón y su ciudad de Zaragoza, años de 1591 y 1592* (Saragossa 1622; ed. facsímil: Sevilla 1978), ps. 67-69; BLASCO DE LANUZA, *Historias eclesiásticas, op. cit.*, II, ps. 86-89.

41. ACA, CA, lligall 344 (7-II-1598); lligall 265, núm. 15; LLADONOSA, *El bandolerisme, op. cit.*, p. 57.

42. Una síntesi, a X. TORRES, *Els bàndols de «nyerros» i «cadells» a la Catalunya moderna*, «L'Avenç», núm. 49 (1982), ps. 33-38.

43. ELLIOTT, *La revolta, op. cit.*, p. 513; SOLER I TEROL, *Perot, op. cit.*, ps. 445-446.

pogut ser reconstituïts en detall) tampoc no fan possible de discernir cap tendència social prou definida. L'estructura de tots dos bàndols és marcadament equivalent i interclassista: no hi ha —tal com volien alguns autors vuit-centistes— un partit popular i un partit feudal o aristocràtic; ni tampoc veritables ideologies o «programes» alternatius.⁴⁴

Tanmateix, el contingut de les lluites de bàndols és prou flexible i variable en el temps i en l'espai. Així, res no diu que les freqüents divisions faccionals de les classes dominants no hagin estat aprofitades, una hora o una altra, per moviments de caràcter genuïnament popular o antisenyorial. És el cas, per exemple, de la revolta de la vila de Ripoll, l'any 1610, feta sota la bandera dels «cadells» (i amb l'ajut material dels bandolers d'aquesta facció), i dreçada contra un abat, senyor de la vila, de provada filiació «nyerra».⁴⁵ Exemple puntual que no fóra correcte de generalitzar, però susceptible de fer-nos copsar el caràcter polifacètic de les bandositats. No es pot descartar, efectivament, que el faccionalisme i el bandolerisme no hagin canalitzat (i enterbolit alhora) els antagonismes essencials de la Catalunya dels segles XVI i XVII. Però seria sobretot entre el 1590 i el 1640, aproximadament, quan els noms de Nyer i de Cadell esdevingueren el mirall de tota mena de divergències; i «nyerros» i «cadells», les identitats convencionals d'un seguit de conflictes particulars de natura ben diversa.

44. Són gairebé inexistents les monografies sobre la composició de les faccions locals de «nyerros» i «cadells», que tenien seguidors i adherents entre totes les classes socials. Ens remetem, doncs, a la nostra recerca sobre els bàndols vigatans de començaments del segle XVII, citada a la nota 1.

45. PARASSOLS, *Nyerros y cadells*, op. cit.